

СВОБОДА ЯК НЕОБХІДНИЙ ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Ю.В. Панасюк

Соціально-філософські концепції, які сьогодні розцінюються як класичні версії договірної доктрини, значною мірою зумовили сучасний напрямок філософських досліджень проблеми соціальної справедливості в різних політико-правових теоріях, які визначили місце та роль принципу свободи як необхідної умови існування людського суспільства. Проблема свободи набуває особливої актуальності у період становлення і розвитку демократичних засад громадянського суспільства України, саме тому метою даної статті є окреслення специфіки феномену свободи як необхідного принципу соціальної справедливості, визначення сутнісних характеристик свободи, встановлення сфер її функціонування.

Ідея свободи набула особливого значення в епоху Просвітництва, коли була покладена філософською основою правових принципів, які стали предметом ретельного вивчення в філософії гуманістичного права. Перехід правової культури від соціоцентристських до персоніцентристських концепцій у XVIII столітті викликав певні трансформаційні зміни в політичній та соціально-економічній суспільних сферах. Це спричинило поновлення соціально-філософської проблематики аналітичної філософії у XX ст., зокрема проблема свободи набула окремої філософської концептуалізації [1, с. 98].

На початковому етапі становлення філософії гуманістичного права такі класики теорії суспільного договору, як Гоббс, Локк, Руссо, Кант досліджували проблему свободи в контексті вивчення специфіки поступового переходу від природного стану до громадянського. Важливою особливістю соціально-філософських досліджень цього пері-

оду (XVIII–XIX ст.ст.) було виокремлення свободи в громадянському суспільстві та свободи в природному стані [6, с. 70-73].

В одній зі своїх найвідоміших робіт «Левіафан» Т. Гоббс звертається до питання свободи, яке розглядає крізь призму визначення природного закону, головною функцією якого є урегулювання відносин між індивідами та сувереном. Обстоюючи систему базових громадянських свобод, серед яких Гоббс підкреслює право кожного на захист власного життя [4, с. 169], філософ пропонує визначення свободи, яке тісно переплітається із категорією соціальної справедливості.

Справедливість у розумінні Гоббса полягає у дотриманні основних вимог та положень договору, при цьому свобода як принцип соціальної справедливості набуває громадянського характеру і визначається правилами та нормами тієї соціальної спільноти, в якій укладається суспільна угода. Окрім того, свобода як принцип соціальної справедливості передбачає встановлення механізмів регуляції співіснування різних концепцій суспільного життя, а також добровільну передачу індивідами певної частини своїх прав і свобод монарху, вільне і невимушене підкорення якому і складає сутність Гоббсівського принципу свободи. Призначення другого природного закону, за Гоббсом, полягає в тому, що

індивід повинен погодитися відмовитися від права на всі речі у тій мірі, в якій це необхідно в інтересах миру та самозахисту, і задовольнятися тим ступенем свободи по відношенню до інших осіб, яку він допустив би у інших людях по відношенню до себе [4, с. 97].

На нашу думку, такий спосіб концептуалізації досліджуваного феномену у рамках класичної філософської традиції певною мірою співзвучний категоричному імперативу І. Канта.

На відміну від Гоббса, Локк і Руссо, наголошуючи на тому, що ідея свободи є однією з центральних у політико-правовій сфері людської діяльності, безперечно визнають свободу принципом соціальної справедливості, але розглядають дане питання дещо в іншій соціально-філософській площині.

Локк і Руссо репрезентують доволі гнучку філософську конструкцію і впроваджують таку систему свобод, яка зовсім не обмежується первинними людськими потребами, а включає також громадянські свободи, серед яких варто виділити право на участь членів суспільства у політичному житті соціуму. Спільною рисою для концепцій Локка і Руссо є фундаментальне положення про необхідність відмовитися від свободи у природному стані і сформулювати якісно новий тип свободи,

який буде визначатися вимогами громадянського суспільства. Більш того, поза увагою філософів не залишилося твердження про приватну власність, наявність якої є однією з головних передумов становлення принципу свободи. Вагомим результатом подальших досліджень принципу свободи у концепції Локка було вчення про три гілки влади, яке наклало відбиток на особливе розуміння свободи у контексті громадянського суспільства. Так, Локк виділяє два поняття свободи: «свободу людини у суспільстві» і «свободу людей в умовах існування системи правління» [8, с. 274], а Руссо у цьому ж контексті звертається до таких різновидів свободи як суспільна та моральна [10, с. 78].

В епоху Просвітництва дослідження принципу свободи визначалося двома основними тенденціями: натуралістичною та раціоналістичною. Сутність натуралістичного або природного підходу до проблеми свободи полягає у забезпеченні можливостей для розвитку природних здібностей людини, активізації її громадянської позиції, прагненні до самовдосконалення та здорової конкуренції у соціумі, що забезпечує стабільний суспільний прогрес [1, с. 88].

Представники раціоналістичного підходу виходять з первинної значущості розуму для основних засад соціально-філософської та економіко-політичної організації суспільства. Розум виступає головним чинником для визначення меж індивідуальної громадянської свободи, тому «свобода у суспільстві є не що інше, як феномен, що проростає із обмежень, накладених розумом» [1, с. 89].

Об'єднавши натуралістичний та раціоналістичний підходи в своїй суспільно-політичній концепції, І. Кант представив оригінальне бачення свободи як принципу соціальної справедливості. Виходячи з того, що свобода втілюється в задумі природи як сфера для реалізації людських здібностей і талантів, Кант не зменшує, а навпаки підкреслює вагомість розуму у процесі встановлення так званих «територіальних меж» індивідуальної свободи. Адже саме розум забезпечує неупередженість, об'єктивність і логічність суджень у процесі встановлення різних правил, норм, законів, які визначають правову свободу громадян як членів одного суспільства. Ідея свободи, яка носить трансцендентний та практичний характер, реалізується у процесі суспільного розвитку, що зводиться до гуманістичної цінності людини, яка не потребує нічого, окрім найбезневиннішого з всього того, що може називатися свободою, а саме «свободи в усіх випадках публічно користуватися своїм розумом» [3, с. 319].

В цьому аспекті Кант і Руссо поділяють думку, що перехід від природного стану до громадянського суспільства супроводжується зміною

одного виду свободи на інший, який отримує правове закріплення у різних нормативних документах. Отже, ідея свободи в політичній філософії Канта реалізується в моральному суб'єкті як єдність одиначної та загальної свободи, але тільки як безкінечна ціль, ідеал. Держава є необхідною формою і умовою розвитку морального індивіда, який реалізовує себе в громадянському суспільстві. Тим самим вона є умовою та мірою суспільної свободи [3, с. 321].

Таким чином, свобода як принцип соціальної справедливості зумовлена природою індивіда і типом суспільства, в якому вона розвивається, а її специфіка визначається раціоналістичними тенденціями тих соціально-економічних теорій, в межах яких вона функціонує. У цьому контексті свобода не зводиться до вільного розподілу матеріальних та духовних ресурсів верховною владою, а обмежується вимогами закону та правопорядку. В означеній площині свобода може виступати, по-перше, як необхідний та невід'ємний елемент людського існування, а по-друге, як джерело невинного розвитку всього громадянського суспільства та людства в цілому [1, с. 85].

В сучасному політико-філософському дискурсі останнім часом набуло широкого висвітлення таке визначення свободи як можливість діяти згідно власних інтересів, цілей та уподобань, не зазнаючи при цьому втручання з боку інших індивідів або соціальних груп. Таке розуміння свободи пов'язане з тим періодом, коли теоретики різних філософських доктрин, зокрема Локк і Мілль в Англії та Констан і Токвіль у Франції відстоювали право на мінімальний простір особистої свободи, який не повинна порушувати держава, якщо метою соціального розвитку суспільства є досягнення економічного, політичного, духовного та культурного добробуту, реалізацію якого не можна здійснити без розвитку мінімальних природних здібностей і талантів особистості [11, с. 61]. Такий спосіб інтерпретації свободи як принципу соціальної справедливості отримав назву «негативної концепції свободи», яка була представлена у відомій роботі І. Берліна «Дві концепції свободи» (1958). Відповідно до вище зазначеної концепції сутність принципу свободи розкривається у відповіді на питання:

В яких межах суб'єкту — особі чи групі осіб — дозволено чи слід дозволити робити те, що він спроможний робити і бути тим, ким він спроможний бути без втручання інших осіб? [11, с. 59].

Отже, негативна концепція свободи це, перш за все, така соціально-філософська конструкція, яка носить політичний характер і може бути детермінована як «свобода від втручання».

В історичній ретроспективі спроба встановити державні механізми регулювання суспільної поведінки була здійснена в утилітаристській філософській традиції Дж.Ст. Міллем. З метою визначення сутності проблеми свободи у громадянському суспільстві Мілль вперше в політичній філософії вводить «принцип позитивної шкоди», і розглядає його як такий, що виправдовує втручання державних органів у різні сфери діяльності індивіда, якщо це зменшує загрозу для життя і добробуту інших. У демократичному суспільстві Мілль наступним чином визначає особливості свободи як принципу соціальної справедливості:

Свобода не застосовується як принцип за такого порядку речей, коли люди ще не здатні до саморозвитку шляхом свободи; в такому разі краще, що вони можуть зробити для досягнення прогресу — це безумовно підкоритися якому-небудь Акбару або Карлу Великому, якщо тільки їм пощастить віднайти подібних особистостей [5, с. 91].

Відтак, негативна концепція свободи ґрунтується на центральному твердженні про невтручання у приватну сферу життєдіяльності індивіда. Вона була вперше представлена в Гоббсівській теорії суспільного договору, а згодом набула широкого висвітлення в роботах більш сучасних дослідників, серед яких варто виокремити Ролза, Нозіка, Дворкіна, Хайека та інших.

На рівні з аргументацією на користь інших принципів справедливості, таких як рівне громадянство, соціальний мінімум ресурсів, рівність можливостей та чесний розподіл (Д. Міллер), свободу в якості певного соціального принципу можна також розглядати в економічному, політичному та духовному аспектах.

Економічний аспект свободи полягає у створенні необхідних умов для здійснення вільного економічного вибору в умовах становлення і демократизації сучасного суспільства. Оскільки сутність соціальної справедливості часто зводиться до рівного розподілу природних ресурсів серед членів суспільства, то свобода як принцип справедливості займає одну з домінуючих позицій саме в економічній сфері життєдіяльності людей. Аналізуючи такий стан речей, тим не менш, не варто розглядати свободу як вільну, необмежену діяльність політичних інститутів, функціонування яких визначається індивідуальними перевагами. Свобода у діяльності легітимних органів регулюється в першу чергу законами, нормами та правилами певної соціальної спільноти. Функціонування вільного ринку, здорова конкуренція та механізми регуляції економічних відносин були відображені в ліберальних законах та правах громадян.

Політична свобода передбачає наявність таких громадянських прав та обов'язків, які забезпечують кожному члену суспільства можливість брати участь у законотворчому процесі, репрезентувати своє волевиявлення шляхом голосування та сприяти активному втіленню соціальних цінностей у політичне життя.

Процес становлення політичної орієнтації неможливий без визначення власної життєвої позиції, головні засади якої розкриваються у так званій концепції гарного життя (*conception of the good life*). Ідея самовизначення являє собою основу моральної свободи, яка передбачає наявність у індивіда права діяти згідно власних інтересів, цілей та обов'язків. Однак, незважаючи на певний рівень свободи у соціальному житті, діяльність індивіда обмежена певними юридичними нормами.

Духовний аспект свободи розкривається у вільному виборі системи моральних настанов, суспільних цінностей і слідуванні певній моделі поведінки.

Здійснення вище зазначених засад забезпечує реалізацію позитивної концепції свободи, яку можна означити як «свобода для...» і яка втілюється у триаду відносин між суб'єктом, можливостями й умовами запобігання (МакКаллум) [13, с. 82]. Основні засади позитивної концепції свободи забезпечують індивідуальний та державний самоконтроль, самореалізацію та державне підпорядкування, підтвердженням чого є праці Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, а також сучасних дослідників: Г. Франкфурта і Ч. Тейлора. У XX столітті спробу повернути увагу до соціально-філософських особливостей зазначеної вище концепції робить політичний філософ Дж. Кемпбелл, який у праці «Свобода і спільнота» представляє специфічне бачення свободи у ролі принципу соціальної справедливості. На його думку, негативна концепція свободи суперечить людській природі, зокрема необхідності самообмеження людських бажань та планів [7, с. 117]. З метою досягнення певного рівня добробуту та матеріального статку виникає необхідність у лімітуванні деяких преференцій, що тим самим провокує появу внутрішнього морального конфлікту.

Соціальні механізми, діяльність яких направлена на стримування громадян від здійснення правопорушницьких дій, сприяють поступовому формуванню концепту «суспільна дисципліна». Сутність феномену дисципліни детермінується не лише потребою у регуляції співіснування інколи протилежних концепцій гарного життя, а й у необхідності позиціонувати так звані «співвідносні цінності» (Фред Херц) [7, с. 118].

Сучасним процесам становлення та розвитку громадянського су-

спільства властиві тенденції політизації та демократизації більшості сфер людського життя, правила організації діяльності яких регулюються законодавчо-нормативною базою [7, с. 119]. У політико-філософському дискурсі виникає, на думку Кемпбелла, нова проблема, яка сприяє появі у правовій сфері морального конфлікту між діяльністю індивіда та соціальної групи, що інколи інтерпретується як певний дисбаланс між природними правами та «новими свободами» (право працювати у період працездатного віку; право на житло і медичну допомогу; право на захист від негативних наслідків старості, безробіття і т.д.), що були започатковані американським президентом Ф.Д. Рузвельтом на початку 1930-х років у США [7, с. 119]. Спираючись на соціально-філософську тезу Дьюї про «природну протилежність між особистістю і організованим суспільством», негативна концепція свободи, на думку Кемпбелла, не забезпечує політичної реалізації досліджуваного нами феномену [7, с. 119]. У разі гарантування громадянських прав повинен існувати певний баланс інтересів, який забезпечить реалізацію здійснення вільного вибору в умовах формування нового типу суспільства. За таких обставин, з точки зору Кемпбелла, постає питання про таку концепцію свободи, яка значною мірою відрізняється від негативного її варіанту [7, с. 120] і яка згодом була представлена в ліберальних теоріях соціальної справедливості.

На початку 1930-х років в Сполучених Штатах Америки формується нова політична тенденція — лібералізм — яка поступово поширюється у європейських країнах і закріплюється у соціально-політичних постулатах прогресивного розвитку суспільства. Лібералізм представляє собою неоднорідну політичну течію, яка об'єднує у своєму корпусі неоліберальні, реформаторські та соціалістичні ідеології, а також включає теорії солідарності, християнської демократії, неоконсерватизму та інші [1, с. 308-309], які інколи відстоюють досить протилежні точки зору. Основні положення лібералізму сформувалися певною мірою під впливом негативних наслідків Великої депресії та Другої світової війни, коли виникла потреба у сильній державній владі, спроможній контролювати діяльність членів різних соціальних груп. Згідно основних засад ліберальних теорій в економічній сфері держава зобов'язана:

- створити законодавчо-нормативну базу для регулювання економічної діяльності у суспільстві (різні закони, акти, нормативи);
- забезпечити громадян рівними умовами праці та сприяти розвитку підприємницької діяльності у сфері вільного ринку;

- контролювати недоторканість приватної власності, слідкувати за виконанням вимог угоди усіма сторонами її підписання, створювати умови для вільної конкуренції [1, с. 320].

Проблеми свободи та рівності розглядаються прибічниками лібералізму під якісно новим кутом дослідження, а саме крізь призму вивчення особливостей економічних та політичних механізмів розподілу ресурсів, ролі держави у легалізації дистрибутивних процесів, діяльності ринку в умовах вільної конкуренції та інших складових. Представники ліберальної течії аналітичної філософської думки, розширюючи та видозмінюючи негативну концепцію свободи, неоднозначно оцінюють феномен свободи як принципу соціальної справедливості для розвитку громадянського суспільства. В центрі досліджень ліберальних філософів знаходиться проблема соціальної справедливості, яку вивчали Ф. Хайек, К. Поппер та інші, які надавали вагомому значення роботам таких філософів XIX століття як Дж.Ст. Мілль і Т.Х. Грін. Поновлення проблематики суспільного договору в аналітичній філософській традиції спостерігалось з 1950-х років, коли питання свободи, рівності, соціальної справедливості та загального добробуту набули нового звучання у процесі становлення правового демократичного суспільства. Новим поштовхом для розвитку соціально-політичних аспектів проблеми свободи була публікація у 1971 році «Теорії справедливості» Джона Ролза. В цій праці Ролз запропонував оригінальну концепцію соціальної справедливості, основні положення якої отримали подальший розвиток в лібертаристській теорії Роберта Нозіка (1974), в ліберальній Брюса Аккермана (1980), комунітаристській Майкла Уолзера (1983), а також в теорії неупередженості Брайана Беррі (1989, 1995) та в багатьох інших сучасних інтерпретаціях.

В своїй ліберальній концепції Ролз пропонує власну філософську конструкцію суспільного договору у вигляді «вихідної позиції», яка репрезентує найбільш оптимальні принципи соціальної справедливості для забезпечення функціонування суспільства, побудованого на демократичних засадах. Ролзівські принципи, які регулюють процеси розподілу первісних соціальних товарів, до яких він відносить свободу і можливості самореалізації, владу, багатство тощо, забезпечують виникнення критеріїв для визначення політичних інститутів справедливими або несправедливими, а також гарантують становлення механізмів виправлення соціальних, політичних, економічних та інших форм несправедливості. Сутність феномену свободи розкривається в першому Ролзівському принципі пріоритету свободи: «кожен має право на най-

більш широку тотальну систему основних рівних свобод, які сумісні зі схожою системою свобод для всіх» [9, с. 54].

Отже, в концепції Ролза члени однієї спільноти розглядаються як рівноправні суб'єкти політичного процесу, які володіють рівними громадянськими правами, тому кожен має можливість реалізувати своє право на максимально можливу систему свобод. Єдиною умовою обмеження свободи є наявність такої ситуації, яка погіршує становище найменш забезпечених та соціально незахищених. В цьому випадку Ролз виправдовує не тільки встановлення більш чітких меж свободи, а й підтримує соціальну та економічну нерівність, якщо такі заходи покращують стан найменш забезпечених членів суспільства.

Таким чином, центральною ідеєю першого Ролзівського принципу є положення про те, що свобода як невід'ємний елемент концепції справедливості не матиме чинності у суспільстві, яке не досягло певного рівня демократії та соціально-економічного добробуту. У суспільстві, в якому не надаються пріоритети демократично-гуманістичним цінностям, питання про реалізацію свободи постає як таке, що неможливо вирішити. Більш того, встановлення навіть на короткий період, наприклад, тоталітарного режиму з метою збереження соціально-політичної структури соціуму є для Ролза неприпустимим [2, с. 29]. Відтак, концепція Джона Ролза постає у вигляді симбіозу індивідуальної свободи і справедливого процесу розподілу матеріальних ресурсів, в якій враховуються громадянські права індивідів [2, с. 37].

Не менш цікавим з цього приводу є сучасний підхід досить відомого західного дослідника політичної філософії Брайана Беррі, який представив свої головні ідеї у концепції соціальної справедливості як неупередженості. В контексті досліджень Беррі свобода як принцип соціальної справедливості виступає в першу чергу як свобода для самореалізації природних здібностей і талантів, успіх від розвитку яких не визначається належністю до політичної еліти, привілейованим положенням тих чи інших соціальних або етнічних груп тощо, а забезпечується індивідуальними зусиллями. В аналітичній концепції Беррі свобода є необхідною основою для укладання суспільної угоди [12, с. 11]. Індивіди розглядаються як вільні, незалежні від змін у зовнішньому світі члени соціуму, які володіють безперечним правом волевиявлення. Окреслені соціально-філософські положення є логічним продовженням Ролзівської концепції справедливості як чесності, але які тим не менш забезпечують основні засади розвитку нової теорії.

Розвиваючи основні ідеї концепції неупередженості, Беррі досліджує свободу як принцип соціальної справедливості крізь призму ви-

вчення так званої «позитивної моралі», тобто системи моральних настанов, яка допомагає контролювати суспільну поведінку і забезпечує функціонування соціуму на необхідному рівні [?, с. 34-35]. Відтак, принцип свободи у концепції справедливості як неупередженості Беррі є необхідною умовою для визнання загально встановлених моральних правил всіма членами суспільства, а також є важливим фактором для реалізації природного потенціалу. Таким чином, доходимо висновку, що в ліберальній концепції Беррі запропонований не тільки новий підхід до проблеми справедливості, а й має місце синтез негативної та позитивної концепцій свободи.

Свобода як принцип соціальної справедливості постає не тільки як суспільний ідеал, який втілюється лише у теоріях і концепціях, а й як такий феномен, що потребує постійного вивчення у формі обговорення його основних засад і форм, що реалізується, наприклад, у ліберальній концепції Брюса Аккермана. Аккерман, як і Ролз, намагається подолати недоліки утилітаризму, який, на його думку, є недосконалою філософською доктриною. З цією метою він пропонує оригінальну філософську конструкцію у формі нейтрального діалогу, який постає як необхідна умова розвитку соціально-економічного добробуту громадянського суспільства. У цьому контексті свобода постає у якості невід'ємного індивідуального права здійснювати політичний вибір, відстоювати громадянську позицію, а також встановлювати межі приватної власності шляхом застосування мовленнєвих формул. Ці позиції наближають концепцію нейтрального діалогу Аккермана до комунікативної філософії.

Питання свободи тісно пов'язане з проблемою рівного розподілу природних ресурсів між членами однієї соціальної спільноти, тому одним із центральних протиріч дихотомії «свобода — рівність» є досить сильний дисбаланс між формальною політичною свободою та економічною нерівністю, яка є ознакою суспільного розвитку сучасного світу. Вирішенням поставленої проблеми займалися прибічники лібералізму, зокрема автори різних теорій егалітаризму, до яких Уїлл Кімліка, наприклад, відносить не лише лібералістську, а й лібертаристську та утилітаристську філософські доктрини [14, с. 133]. В означеній площині можна виокремити два основні розуміння свободи як принципу соціальної справедливості.

Згідно Локківського підходу свободу можна розглядати як прояв природних та, зокрема, громадянських прав у процесі становлення та формування правового суспільства [14, с. 138]. Наприклад, не можна розглядати превентивні міри із запобігання скоєння криміналь-

ного злочину як обмеження свободи, оскільки ніхто не має права на його скоєння. Таким чином, джерелом системи політичних свобод виступає легітимізована теорія прав і обов'язків громадян.

Дещо іншого значення свободі надали прибічники Спенсерівського підходу, відповідно до якого свобода постає як наявність вибору [14, с. 138], який можна здійснити шляхом переоцінювання певних планів, бажань та інтересів. У тому випадку, коли пріоритетного значення набуває другий підхід? виникає проблема ранжування різних політичних свобод, які займають певне місце в ієрархії соціальних цінностей суспільства. Як зазначав Харт, існує значна різниця між свободою брати участь у політичній трансформації суспільних інститутів та, наприклад, свободою наклепу [14, с. 234].

У пошуках найбільш оптимального визначення свободи Уїлл Кімліка вивчає два центральних принципи свободи, які означені в егалітаристських теоріях. Перший принцип — телеологічний — полягає у максимізації свободи у суспільстві. Другий принцип, який певною мірою співзвучний Ролзівському принципу свободи, є принципом найбільш рівної свободи [14, с. 135]. Якщо вихідним принципом соціальної справедливості вважати перший принцип, то в окремій соціальній спільноті постане проблема збільшення формальної кількості вільних індивідів. З метою вирішення окресленої проблеми в теоріях егалітаристської справедливості пропонують, по-перше, збільшити кількість вільних індивідів, свобода яких дає змогу максимізувати загальний обсяг свободи у соціумі, і, по-друге, застосувати політичні та соціальні механізми примусу [14, с. 135]. Другий варіант вирішення проблеми в окремих випадках сприятиме порушенню свободи індивідів, але при цьому забезпечить максимізацію загальної суспільної свободи.

Однак, лібертаристи виходять з першочергової значущості самого індивіда, а свободу розуміють як невід'ємний компонент прояву поваги, виявленої до людей [14, с. 136]. Зокрема Роберт Нозік (1938–2002), як один з найвідоміших прибічників лібертаризму, на противагу відомому представнику ліберальної течії Джону Ролзу (1921–2002), досліджує свободу як принцип соціальної справедливості через побудову власної філософської конструкції, яка у політичній філософії отримала назву «теорія права» («entitlement theory»), і основні засади якої ґрунтуються на трьох головних положеннях, що загалом представляють собою нову дистрибутивну схему.

Першим відправним пунктом цієї теорії є принцип передачі — все, що отримується справедливо, може бути справедливо передано; другим є принцип справедливого первинного придбання — трактування

того, як люди з самого початку володіють тим, що може бути передано у відповідності до першого твердження; третім є принцип виправлення несправедливості — як чинити з тим, що було придбано або передано несправедливо [14, с. 97].

Погоджуючись з тим, що у первісній позиції індивіди користуються низкою прав, серед яких Нозік визнає право на життя, свободу та власність, автор теорії прав піддає гострій критиці Ролзівську концепцію справедливості, обґрунтування якої здійснюється шляхом встановлення принципу пріоритету свободи та принципу диференціації. Саме свобода у первісній позиції постає у ролі того фактору, який доводить неспроможність державних схем перерозподілу матеріальних ресурсів, яку відстоює Ролз. На підтвердження власної позиції Нозік наводить наступну тезу:

уявімо, що всі наділені товарами, якими володіють в даний момент, тоді справедливим розподілом буде той, що виходить із добровільного обміну між людьми. Обкладати податками цей обмін з боку держави є несправедливим, навіть якщо ці податки використовуються для того, щоб компенсувати незаслужені природні недоліки. Єдиним законним оподаткуванням є такий спосіб оподаткування, який сприяє збільшенню державних доходів для утримання тих інститутів, які повинні захищати систему вільного обміну [14, с. 96].

Отже, Нозік не лише не підтримує позицію Ролза з питань перерозподілу і державної системи оподаткування, а й доводить неможливість здійснення чіткої регуляції процесів передачі та придбання власності політичними інститутами.

З метою висвітлення особливостей теорії Нозіка та визначення місця і ролі свободи в ній видається доречним виокремити три основні елементи концепції дистрибутивної справедливості. Серед цих елементів варто виділити: (1) моральні принципи, (2) правила справедливості, які керують основною структурою суспільства, а також (3) певний спосіб розподілу власності у даний час та в даному місці [14, с. 101].

Моральні принципи, серед яких можна виокремити принцип самовласності Нозіка і принцип моральної свободи природних задатків Ролза визначають правила справедливості (принцип володіння, передачі та виправлення несправедливості Нозіка і принцип диференціації Ролза). У свою чергу ці правила формують дистрибутивні механізми розподілу, що встановлюють, які саме індивіди повинні бути наділені певними ресурсами [14, с. 101]. Спільною рисою Ролзівської концепції справедливості і теорії прав Нозіка є взаємне невизнання утилітаристської позиції щодо можливого пожертвування окремими індивідами з

метою досягнення загального суспільного добробуту. На їхню думку, кожен індивід є самоцінним з моральної точки зору, тому членів однієї соціально-політичної спільноти необхідно розглядати як рівних. Відтак, вихідним твердженням егалітаристських концепцій є теза про визнання прав індивідів, які повинно поважати справедливе суспільство і які представляють фундаментальні положення ліберального суспільства, заснованого на демократичних засадах.

Уявлення про свободу, якими послуговується аналітична політична філософія, започатковані ще Просвітництвом, та в сучасній аналітичній традиції набувають і нового звучання, і нового застосування. Безперечно, свобода є невід'ємним принципом реалізації соціальної справедливості, але його практичне втілення може значно варіюватися залежно від філософської концепції, в рамках якої розглядаються справедливість і свобода. Так, можна виокремити позитивний і негативний напрямки розуміння свободи у сучасній аналітичній політичній філософії, які зумовлюють подальший пошук засобів реалізації свободи у суспільстві. Крім того, свобода може бути диференційована і за сферами свого виявлення (економічна чи політична), що у свою чергу породжує значний дисонанс у перспективах її досягнення.

Слід зазначити, що всі сучасні напрямки аналітичної політичної філософії велику увагу приділяють формулюванню умов досягнення свободи та знаходженню методів її практичного втілення.

Бібліографія

- [1] *Алексеев С.С.* Философия права. — М.: НОРМА, 1999.
- [2] *Алексеева Т.А.* Джон Роулс и его теория справедливости // Вопросы философии. — 1994. — № 10. — С. 26-37.
- [3] *Волков В.А.* Идея свободы в политической философии Канта // Личность. Культура. Общество. — 2004. — № 1(21). — С. 313-321.
- [4] *Гоббс Т.* Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Соч. в 2 т. — Т. 2 / Сост., ред., авт. примеч. В.В. Соколов. — М.: Мысль, 1991.
- [5] *Капустин Б.* Демократия и справедливость. Размышления об опыте моральной политической философии // Полис. — 1992. — № 1-2. — С. 85-95.

- [6] *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003.
- [7] *Кэмпбелл Дж.* Свобода и сообщество // Вопросы философии. — 1992. — № 2. — С. 112-125.
- [8] *Локк Дж.* Два трактата о правлении. Соч. в 3 т. — Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А.А. Субботин. — М.: Мысль, 1988.
- [9] *Ролз Дж.* Теорія справедливості. — К.: Основи, 2001.
- [10] *Руссо Ж.-Ж.* Об общественном договоре. — М.: Гос. соц.-эк. изд.-во, 1938.
- [11] *Сучасна політична філософія.* Антологія. — К.: Основи, 1998.
- [12] *Barry B.* A Treatise on Social Justice. Volume II: Justice as Impartiality. — Oxford: Clarendon Press, 1995.
- [13] *Knowles D.* Political Philosophy. — London: Routledge, 2001.
- [14] *Kymlicka W.* Contemporary Political Philosophy. — Oxford: Clarendon Press, 1995.

Надійшла до редакції 22 липня 2013 р.